

'Binnenste' 'buiten'

Over 'open ruimte als publieke ruimte' in een verstedelijkende (Vlaamse) ruimtelijke context

Hans Leinfelder

Stellingen

1. In een context waarin nagenoeg de gehele Vlaamse ruimte 'stedelijk' is, wordt de exclusiviteit waarmee de 'stad' op een 'piédestal' wordt gezet als sociaal-cultureel brandpunt van de samenleving stilaan misplaatst. Er zijn wel degelijk argumenten te vinden om ook voor de open ruimte een meer sociaal-cultureel geïnspireerd planningsdiscours prominenter te laten doorwerken in de ruimtelijke planning.
2. Succesfactoren van groene publieke ruimte in grote stedelijke agglomeraties zijn veel crucialer voor de ruimtelijke visievorming met betrekking tot bestaande openruimtefragmenten in de (Vlaamse) verstedelijkende ruimtelijke context dan de huidige functioneel en technisch geïnspireerde afbakening van de gebieden van de natuurlijke en de agrarische structuur.

Hans Leinfelder

- Universiteit Gent – Afdeling Mobiliteit en Ruimtelijke Planning, Krijgslaan 281 S8A3, 9000 Gent, tel: +32 9 264 47 16, mail: hans.leinfelder@ugent.be
- Hogeschool Antwerpen – Departement Ontwerpwetenschappen, Mutsaardstraat 31, 2000 Antwerpen, mail: h.leinfelder@ha.be

Inleiding

Onderzoek toont aan dat de ruimtelijke planning van de open ruimte in Vlaanderen het voorbije decennium werd gedomineerd door een economisch getint planningsdiscours ten aanzien van landbouw enerzijds én een ecologisch geïnspireerd discours ten aanzien van natuur anderzijds. (zie Bogaert, 2005 en Leinfelder, 2007) Het absolute hoogtepunt van deze hegemonie is ongetwijfeld de mechanistische afbakening van de gebieden van de natuurlijke en de agrarische structuur die op dit moment als een machine door de Vlaamse openruimtegebieden dendert. Een veeleer sociaal-cultureel planningsdiscours voor de open ruimte wordt daarentegen als oninteressant bevonden ... zij het op de nog vrij schuchtere aanduiding van cultuurhistorisch belangrijke relictzones en ankerplaatsen van traditionele landschappen na.

In een context waarin nagenoeg de gehele Vlaamse ruimte 'stedelijk' is, lijkt de exclusiviteit waarmee de 'stad' op een 'piédestal' wordt gezet als sociaal-cultureel brandpunt van de samenleving evenwel stilaan misplaatst. Waar het Vlaamse Witboek Stedenbeleid vooral van leer trekt tegen het anti-stedelijk Vlaamse beleid, illustreert volgend citaat uit hetzelfde witboek het bestaan van even grote platitudes over vermeende gebruiken, zekerheden en eigenheden van het platteland.

Stedelijkheid straalt ook af op mentaliteit. Leven in de compacte stad, is willens nillens leven met het en de vreemde. Dat vergt een open geest en flexibel gedrag. Op het platteland is de bekendheid met de bewoners en gebruikers veel groter en bovendien is ze geregeld via 'gebruiken'. In de grotere stad is de onbestemdheid en de ambivalentie groter wat een aangepaste stelling vergt. (Boudry et al., 2003 : 90)

Deze paper wil, als een reactie tegen deze stedelijke superioriteit, in de eerste plaats aantonen dat er wel degelijk argumenten te vinden zijn om ook voor de open ruimte een meer sociaal-cultureel geïnspireerd planningsdiscours prominenter te laten doorwerken in de ruimtelijke planning. Zo kan de open ruimte in een verstedelijkende samenleving, zoals de Vlaamse, evenzeer een rol als 'publieke ruimte' vervullen... als een plek waar sociaal-cultureel verschillende individuen en maatschappelijke groepen met elkaar worden geconfronteerd en (opnieuw) kennis kunnen nemen van elkaars gebruiken en gewoonten. Dit wordt overigens onrechtstreeks bevestigd door Van der Wouden (1999) die stelt dat het samenvallen van de begrippen 'publieke ruimte' en 'stedelijkheid' steeds minder vanzelfsprekend is.

Daarnaast verkent de paper de mogelijke gevolgen van de perceptie van 'open ruimte als publieke ruimte' voor de ruimtelijke visievorming over en de vormgeving van deze open ruimte. Het ideeëngoed van Tummers en Tummers-Zuurmond (1997) dient hierbij als belangrijkste inspiratiebron. Stedelijke ontwikkeling moet volgens deze auteurs niet langer worden geconcipieerd als een vrij autonoom groeiende stad die de open ruimte stelselmatig opsoupeert, maar als een bewust ontworpen stedelijke agglomeratie waarin de open ruimte als een belangrijk element binnen de stedelijke structuur wordt behandeld. 'Den buiten' – het begrip in de Vlaamse volksmond voor de open ruimte – wordt met andere woorden 'het binnenste'.

1. 'Open ruimte als publieke ruimte' houdt wel degelijk steek

Fysisch-morfologisch lijkt de open ruimte in de Vlaamse verstedelijkende samenleving sowieso steeds meer op de stedelijke publieke ruimte. De open ruimte groeit immers alsmar verder uit tot een equivalent van de onbebouwde ruimte die in de steden nog resteert tussen de bebouwing.

Daarnaast lijken, bij nader toezien, twee voorname argumenten die voortdurend opduiken in pleidooien voor een verhoogde aandacht voor de stedelijke publieke ruimte, evenzeer van toepassing op de open ruimte in de (Vlaamse) verstedelijkende context. In de eerste plaats is er immers ook in de open ruimte een steeds grotere

diversiteit aan actoren en aan betekenissen die deze actoren aan de open ruimte toekennen. Als gevolg daarvan nemen tevens in de open ruimte de wederzijdse vertrouwdsheid van de actoren verder af en de vervreemding toe.

1.1. Levensnoodzakelijke open ruimte in een verstedelijkende omgeving

Alhoewel ze fysisch-morfologisch steeds meer op elkaar lijken, is er hoe dan ook een verschil in ontstaansgeschiedenis tussen stedelijke publieke ruimte en openruimtefragmenten. Waar de eerste in hoofdzaak vanuit een doordachte visie op het ruimtelijk functioneren van de stad werd en wordt vrijgehouden van bebouwing, zijn de enclaves open ruimte daarentegen meestal een toevallig en bijgevolg vaak ongestructureerd residu na verstedelijking. Voor beide geldt evenwel dat de onbebouwde ruimte bewust vorm moet worden gegeven – moet worden ingericht – opdat ze een mogelijke (publieke) rol met toekomstperspectieven in de samenleving kan vervullen.

Krogh and Clemetsen (2004) noemen deze openruimtefragmenten ‘in-between’ landschappen – landschappen die noch te vrijwaren actief landbouwlandschap noch speciaal te beschermen natuurlandschap zijn. Hun rol lijkt op het eerste gezicht vaak ongedefinieerd waardoor ze door beleidsmakers worden gemeden: het gaat om tussen-categorieën of overgangsgebieden tussen stad en platteland die noch als stad noch als platteland kunnen worden gewaardeerd en bijgevolg niet echt passen binnen het denken in te onderscheiden begrippen. De Amerikaan Daniels en de Brit Gallent verschillen wel van mening over de uniciteit van deze gebieden en bijgevolg over de vraag of ze al dan niet in een fase in de transitie van platteland naar stad moeten worden beschouwd. Dit wijst zonder meer op het belang van de historisch-maatschappelijke en –ruimtelijke context bij de waardering van dergelijke overgangsgebieden.

The rural-urban fringe is best thought of not just as a geographic area within a metropolitan region, but also as a step in the development hierarchy between rural areas and a central city. (...) It is not easy to say exactly where the suburbs end and the fringe begins, partly because many sections of fringe are in the process of turning into suburbs. (Daniels, 1999: 9-10-11)

In our view then, the urban fringe is unique, in terms of both its mix of land uses and the characteristics of its landscapes. It is not merely an extension of town into country, or a transitional aberration delaying the onset of real countryside: it is that land lying between urban areas and countryside with its own separate and frequently unique characteristics. (Gallent et al., 2004 : 221 en 223)

Dit meningsverschil over het al dan niet transitiekarakter van deze overgangsgebieden is evenwel niet langer relevant wanneer blijkt dat ze essentieel zijn voor de verstedelijkende samenleving omdat ze – omwille van hun recreatieve, visueel-esthetische en betekenisgevende kwaliteiten – substantieel bijdragen tot de leefomgeving van de ‘stedeling’. De afstand tussen de stedelijke kernen en de ‘openruimte-kernen’ is immers zo groot geworden dat een te rigide toepassing van een ‘compacte stedenbouw’-concept – met een opvulling van de nog resterende open ruimte met bebouwing – zou inhouden dat een steeds grotere groep mensen in de samenleving de aanwezigheid van open ruimte in de nabijheid van de woning zou worden ontzegd.

1.2. Groeiende behoefte aan herstel van sociaal kapitaal in open ruimte

Onder meer Overbeek (2006) stelt op basis van een vergelijkend onderzoek op Europese schaal vast dat de verdere verstedelijking resulteert in een toename van de heterogeniteit van actoren en hun bijbehorende belangen en behoeften in de open ruimte. De oorspronkelijke groep landbouwers en landarbeiders vermindert in aantal ten voordele van nieuwkomers – pendelaars, eigenaars van tweede woningen, toeristen maar bijvoorbeeld ook werklozen die worden aangetrokken door goedkopere woningen en lagere dagdagelijkse kosten. Bij de nieuwkomers neemt bovendien het belang van werkgelegenheid als locatiefactor af omdat ze dagelijks naar hun werkplaats in een of andere stedelijke omgeving reizen, terwijl de consumptieve kwaliteiten van de open ruimte in belang toenemen. Brown et al. (1981) gebruiken zelfs een metafoor uit de biologische wetenschappen voor de overrompeling van de oorspronkelijke bewoners

An ecological succession, whereby an existing population population is progressively replaced by another more complex, invading community. (Brown et al. (1981) in Daniels, 1999: 15)

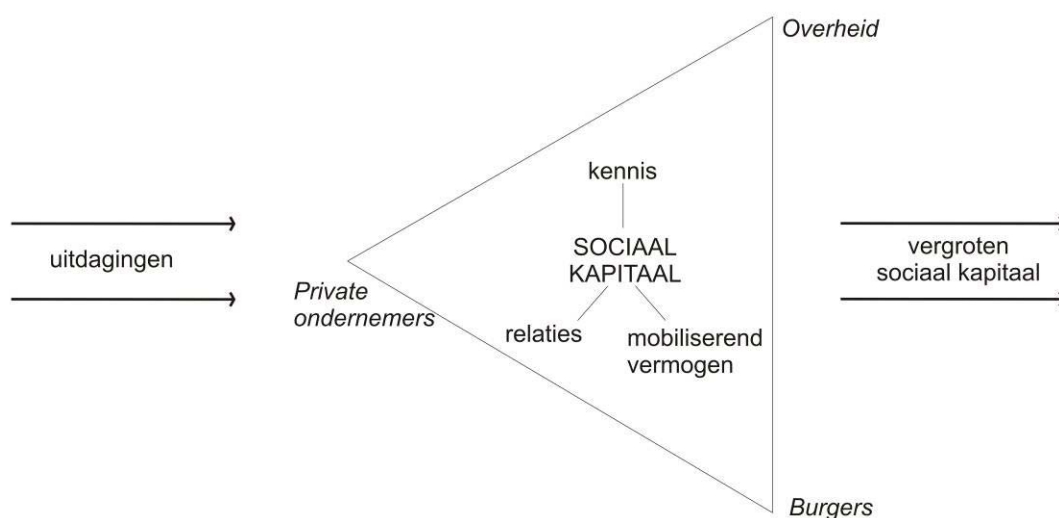
De actoren in de open ruimte verschillen echter ook zeer sterk wat betreft de betekenis die ze toekennen aan de open ruimte en aan de relatie tussen stad en platteland. Bepalend hierbij zijn de binding van de betrokken actor met het gebied – leeft hij of zij in de stad of op het platteland – de functionele band van de betrokken actor met het gebied – is hij of zij landbouwer of bewoner – en de rol van de betrokken actor in de ontwikkeling van het gebied – consument, producent, intermedierende actor of belanghebbende. (Overbeek, 2006) Onder meer Hemel en Van Uum (1999) onderscheiden, naast de resterende landbouwers die de open ruimte opeisen als productieruimte, de nieuwe bewoners van de open ruimte en stedelingen die deze vooral idyllisch benaderen en de stedelingen die de open ruimte beschouwen als recreatieparadijs vol vermaak.

De eerste groep sublimeert weemoedig de open ruimte tot het ‘verloren paradijs’ waarin waarden zoals ruimte, rust en duisternis terug te vinden zijn die verloren lijken te gaan in de hectische netwerksamenleving. (Janssen, 2002) Overzichtelijkheid van de samenleving, sociale herbergzaamheid, kleinschaligheid, gezondheid, authenticiteit, ... worden geprojecteerd op de plattelandssamenleving. Bovendien blijken deze nieuwe bewoners van de open ruimte over een grote capaciteit te beschikken om de controle over lokale overheden en verenigingen te verwerven en zo de besluitvorming met betrekking tot de open ruimte te beïnvloeden. Als resultaat wordt de open ruimte, net zoals de stad, vorm gegeven met een idyllisch landschapsbeeld voor ogen dat historisch wellicht vaak nooit heeft bestaan. De open ruimte wordt een symbolische ruimte, een object van beeldvorming en geen subject van waarneming. (Janssen, 2002) Hooghe (1994) spreekt ter zake in Vlaanderen over het ‘Vlasschaard’-syndroom; in Nederland heeft Mak (1996) op zijn beurt voor een Jorwerd-hype gezorgd.

Een deel van de stedelijke recreanten vindt diezelfde ruimte en rust net vervelend. Zij willen een open ruimte als groen decor voor ervaringen en vermaak – ze willen worden geprikkeld, ze willen genieten, beleven, uitproberen en willen daar gerust voor betalen als de ‘belevenisopbrengst’ wordt gegarandeerd. De open ruimte wordt verpakt en vermarkt. In de Verenigde Staten specialiseren landbouwers zich in ‘agritainment’. (Metz, 2002) Ook in Vlaanderen en Nederland verworden landbouwers op een uiterst creatieve wijze tot aanbieders van ludiek tijdverdrijf waarvan volgende bloemlezing uit doorgenomen literatuur kan getuigen: labyrinten in maïsvelden, knuffelkoeien voor gestresseerde zakenvrouwen, ritten met woonwagen en huifkar, darteldagen in het voorjaar om naar de lammetjes te kijken, schoolkerstvieringen in de schapenstal, schapen hoeden als managementtraining, confituur maken of brood bakken als teambuildingactiviteit, restaurantserre waar rond het eetgedeelte de te verwerken groenten worden geteeld, cursus tractorrijden, moddergevechten, zoeken van muntjes met een metaaldetector in een weiland, gezonde fastfood rechtstreeks van

het land met de stal als ballenbak, een zichtstal met groot raam, een doe-het-zelfboerderij met fitness en aardbeien- en bloemenpluk, ...

De hedendaagse netwerksamenleving heeft samengevat ook in de open ruimte geresulteerd in een sociaal gefragmenteerde maatschappij met van elkaar vervreemde individuen en maatschappelijke groepen. De wederzijdse kennis van mekaars activiteiten, de sociale relaties tussen individuen en groepen en het mobiliserend vermogen op basis van gedeelde waarden en belangen zijn dan ook in de open ruimte uiterst beperkt geworden. Dit resulteert in wederzijds onbegrip en intolerantie. Ook het samenleven in de open ruimte ontsnapt met andere woorden niet aan de opdracht het sociaal kapitaal te herstellen en te versterken. Amdam (2006) vermeldt in dit kader de drie dimensies die volgens Healey et al. (1997) moeten worden beïnvloed om het sociaal kapitaal in een gebied te vergroten – kennis, relaties en mobiliserend vermogen – en combineert deze vervolgens met de drie grote maatschappelijke groepen die hij binnen de open ruimte onderscheidt – private ondernemers, burgers of ‘civil society’ en overheid. Alleen als de actoren in de open ruimte (opnieuw) communiceren wordt het vertrouwen dat essentieel is voor de vergroting van het sociaal kapitaal, (her)opgebouwd en kunnen de actoren samen werken aan gemeenschappelijke visies, strategieën en opdrachten die een antwoord kunnen bieden op de uitdagingen die op de open ruimte afkomen. Weiland moet met andere woorden ‘wijland’ worden. (Van Montfrans-Hartman, 2003)

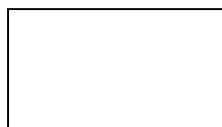
2. Vorm geven aan ‘open ruimte als publieke ruimte’

Op basis van hun onderzoek naar de kritische succesfactoren in de vormgeving van verschillende groene publieke ruimten in grote stedelijke agglomeraties – zoals Central Park in New York – komen Tummers en Tummers-Zuurmond (1997) tot drie factoren – ‘drie slagen’ – die zij vatten onder de koepel van het begrip ‘inversie-drieslagstelsel’:

- de groene publieke ruimte is een stuk grond met een permanente status;
- de rand van de groene publieke ruimte wordt ingenomen door bebouwing;
- in de periferie van de groene publieke ruimte wordt bijzondere bebouwing – bijvoorbeeld een museum – gesitueerd.

Bij nader toezien lijken deze drie succesfactoren van groene publieke ruimte in grote stedelijke agglomeraties veel crucialer voor de ruimtelijke visievorming met betrekking tot bestaande openruimtefragmenten in de Vlaamse verstedelijkende ruimtelijke context dan de huidige functioneel en technisch geïnspireerde afbakening van de gebieden van de natuurlijke en de agrarische structuur. (Leinfelder, 2005 en 2006)

2.1. Open ruimte van voldoende oppervlakte met permanente status

De eerste slag in het inversiedriestlagstelsel bestaat erin een ruimte open te behouden waarvan de oppervlakte in verhouding staat tot het omringend stedelijk weefsel. Bovendien moet de continuïteit van de betrokken open ruimte politiek-maatschappelijk in de tijd worden gewaarborgd.

In vrijwel alle regio's rond Vlaamse stedelijke centra biedt de bestaande ruimtelijke structuur een voortreffelijk aanknopingspunt voor deze eerste slag. Omdat de gemiddelde afstand tussen woonkernen ongeveer vijf kilometer bedraagt, resulteert de typische radiale verstedelijking langs de verbindingswegen tussen deze woonkernen in openruimtefragmenten met een oppervlakte die in verhouding staat tot de verstedelijkende omgeving. De determinerende maatvoering tussen de oppervlakte van het openruimtefragment enerzijds en de verstedelijkende omgeving anderzijds speelt zich in de Vlaamse context evenwel ook op andere schaalniveaus af. Zo is een kleiner openruimtefragment vaak in verhouding tot de nabijgelegen kleinere gehuchten en staat één landbouwperceel of staan enkele percelen in verhouding tot de typische verspreide of lintbebouwing langs landbouwwegen.

Het beantwoorden aan de andere succesfactor – de permanente status van het openruimtefragment – is sterk aan de context gebonden. Zo zijn er fragmenten, zelfs met een grotere schaal en samenhang zoals waterpartijen en riviervalleien, waar het fysisch onmogelijk of vrijwel onmogelijk is om te bouwen en waar de continuïteit van de open ruimte in de tijd met andere woorden quasi automatisch is verzekerd. Daarnaast kunnen openruimtefragmenten ook elementen omvatten die maatschappelijk-cultureel een dermate belangrijke waarde worden toegekend – zoals kasteelparken of belangrijke natuurgebieden of beschermde landschappen – dat de kans eveneens beperkt is dat ze verder zullen worden ingenomen door bebouwing. Een groot deel van de openruimtefragmenten – vooral deze in landbouwgebruik – hebben evenwel niet onmiddellijk die economische, ecologische of culturele waarde dat het behoud van de open ruimte erdoor wordt verzekerd. De permanentie in de tijd van hun status als open ruimte moet met andere woorden feitelijk worden gecreëerd – door het openruimtefragment bijvoorbeeld zo in te richten dat het optimaal de rol van een publieke ruimte voor de verstedelijkende omgeving kan vervullen. De permanentie kan ook virtueel worden gerealiseerd door het normatief en voluntaristisch als open ruimte te bevestigen in ruimtelijke plannen of andere juridische instrumenten. Deze planologische of andere juridische bescherming kan natuurlijk ten allen tijde worden herroepen.

Open ruimte als publieke ruimte lijkt zich in de sporadische literatuur ter zake (zie onder meer Hemel en Van Uum, 1999; Hoekstra et al., 2002) vrijwel a priori te vertalen in een toename van de recreatieve toegankelijkheid van de open ruimte voor wandelaars, fietsers en ruiters. Het lijkt echter van belang het publiek karakter van open ruimte in een verstedelijkende samenleving open te trekken tot meerdere dimensies dan alleen de toegankelijkheid.

Een volledig openbaar – in de zin van onvoorwaardelijk toegankelijk – karakter van de open ruimte lijkt bovendien op het eerste gezicht vrijwel onmogelijk te realiseren. Het grootste deel van de open ruimte is immers in handen van particuliere eigenaars, in hoofdzaak landbouwers, die geen, nauwelijks of voorwaardelijk toegang verlenen tot hun grond. Er is hoogstens sprake van een in meerdere of mindere mate openbaar padennetwerk tussen private (landbouw)percelen. In een beperkt aantal gevallen – bij de toegang tot landbouwbedrijven voor verblijf, bezoek of consumptie – is er, zoals ook in de stedelijke omgeving, sprake van collectieve of semi-publieke ruimte.

Door het dichte (auto)wegennetwerk en de ver doorgedreven (residentiële) verstedelijking is de open ruimte in Vlaanderen daarnaast quasi volledig visueel toegankelijk. Zoals een stadsplein evenzeer een publieke ruimte is omwille van de zichten die het

toelaat vanuit de talrijke private ruimten rondom, wordt de open ruimte bekeken vanuit woningen, bedrijven, andere gebouwen en passerende auto's.

Een derde publieke dimensie van de open ruimte is dat het de plaats is waar een verstedelijkende samenleving uitdrukking geeft aan de wijze waarop het met het fysisch systeem en de natuur omgaat. De behoefte aan dagelijks contact met natuur, landschap en landbouw in de open ruimte is eigenlijk een essentieel cultureel element dat vandaag in de vormgeving van de verstedelijking te weinig aan bod komt. Bovendien geeft de ruimtelijke structuur van de open ruimte ook weer hoe dezelfde samenleving in het verleden met deze gegevens omging.

De sociaal-culturele opgave voor de ruimtelijke planning van een open ruimte die als publieke ruimte moet functioneren, bestaat er ook in een ruimtelijke mix en confrontatie van verschillende maatschappelijke groepen mogelijk te maken. Landbouwer en burger/stedeling, producent en consument – maatschappelijke groepen die elk hun eigen betekenis geven aan de open ruimte – kunnen op die manier opnieuw met elkaar in contact komen. Wanneer in termen van 'open ruimte als publieke ruimte' wordt gedacht, wordt de open ruimte echter in hoofdzaak bezet door landbouwers. In vele gevallen functioneren de individuele landbouwers als een vrij coherente maatschappelijke groep met gelijklopende interesses en verwachtingen en is er bijgevolg sprake van parochialisering (Hajer en Reijndorp, 2001) van de open publieke ruimte door één dominante groep. De vraag is hoe andere maatschappelijke groepen kunnen worden gestimuleerd om zich eveneens delen van die mono-functionele open ruimte toe te eigenen van waaruit ze de confrontatie met de landbouwersparochie kunnen aangaan.

De meest voor de hand liggende strategie in de ruimtelijke planningspraktijk zou erin bestaan deze deelruimten te zonereren en te bestemmen voor wenselijk geachte, andere functies en activiteiten. Net zomin als deze strategie wordt toegepast op stedelijke publieke ruimte – pleinen worden in het algemeen niet functioneel gezoneerd – lijkt het aangewezen om ook in de ruimtelijke visie op een open ruimte de rol of de (landschappelijke) betekenis als publieke ruimte te beklemtonen. Zoals een stedelijk plein wordt getypeerd als een marktplein, een stationsplein, een speelplein, een evenementenplein, ... of – waarom niet – helemaal niet getypeerd en als een neutrale ruimte aangelegd en flexibel ruimte biedt voor onverwacht gebruik ... zo kan evenzeer een gebiedsgerichte typologie van publieke open ruimten worden ontwikkeld en kunnen de vormgeving en inrichting, het programma aan bestaande en nieuwe contextelementen en de onderlinge koppeling van deze elementen hierop inspelen. Binnen een type publieke open ruimte kunnen maatschappelijke groepen die zich aangetrokken voelen tot en verenigbaar met de bijbehorende rol of (landschappelijke) betekenis, vervolgens hun deel van die publieke open ruimte 'toe-eigenen'. Een publieke open ruimte wordt daarbij in grotere mate meervoudig gebruikt wanneer meer maatschappelijke groepen er hun betekenis in terug vinden. In deze context kunnen strategisch een aantal elementen die voor verschillende groepen betekenisvol zijn, dicht bij elkaar wordt geplaatst om de ervaring van publieke ruimte te genereren. Net als bij de traditionele functionele zonering van de open ruimte zal de rol van de overheid bij het typeren van publieke open ruimten er vooral uit bestaan de publieke belangen af te wegen tegen de belangen van de verschillende maatschappelijke groepen.

Een andere (té) voor de hand liggende conclusie die uit de optie tot meervoudig ruimtegebruik zou kunnen worden getrokken, is dat er in open ruimte als publieke ruimte enkel plaats is voor verbrede landbouwbedrijvigheid. Zonder twijfel creëert deze multifunctionele landbouwbedrijfsvoering de meeste kansen om de landbouwersparochie met andere maatschappelijke groepen te confronteren. Net zoals er bij stedelijke publieke ruimte echter een blijkbare nefaste tendens bestaat tot disneyficatie en thematisering, zou een dergelijke één-op-éénrelatie tussen verbrede landbouw en publieke open ruimte leiden tot een stereotype uniformering van de momenteel nog zeer diverse openruimtefragmenten. Ook de internationaal georiënteerde, hoogtechnologische landbouw kan en moet dus een plaats kunnen hebben in een open ruimte die als publieke ruimte functioneert en mag niet worden 'verbannen'

naar de openruimtekeren die buiten de stedelijke invloedssfeer of buiten een stedelijk netwerk gelegen zijn. (zie ook Herngreen, 2002) Door de aanwezigheid van moderne landbouwbedrijfsgebouwen in de openruimtefragmenten wordt het de consument/burger/stedeling immers duidelijk gemaakt dat de landbouw ook actief is in een wereldmarktgebeuren. Wanneer de landbouwer er bovendien in slaagt om de relatie te leggen tussen die internationale bedrijfslogica en de lokale landschappelijke context, draagt hij bij tot de realisatie van een cultureel verrassende en inspirerende publieke ruimte.

2.2. Bebouwde rand rond open ruimte

De tweede slag in het inversiedrieslagstelsel bestaat erin dat de rand van de groene publieke ruimte wordt ingenomen door stedelijke functies en activiteiten die ook effectief of louter visueel gebruik maken van de open ruimte. Zij vormen, ook op termijn, een belangrijke garantie voor het behoud van de open ruimte.

De uitbreiding van de stad en van woonkernen vindt meestal plaats met de rug naar de open ruimte toe. Stedelijke groei is, contradictorisch, in essentie een introvert proces dat vooral gericht is op de stadskern en de radiale steenwegen en veel minder op de landschappelijke aantrekkelijkheid van de omliggende open ruimte. Maar ook de individuele woning in of aan de rand van de open ruimte kijkt weg van die open ruimte. De sterke gerichtheid op de eigen kavel en het gebrek aan vormgeving van de randen tussen verschillende ruimtelijke eenheden – bebouwing/open ruimte – zijn opvallende kenmerken van de Vlaamse verkavelingslogica. Ook de karakteristieke, in sé stedelijke typologie van de ‘vrijstaande rijwoning’ op het Vlaamse platteland gaat gepaard met een rommelige achterkant die de aanwezigheid van een achterliggende open ruimte ontkent. Algemeen kan worden gesteld dat elke vorm van collectiviteit ontbreekt in de huidige residentiële logica in Vlaanderen. Van subtiele overgangen tussen private en publieke ruimte is nauwelijks sprake. Een gevolg hiervan is ook dat de (nieuwe) bewoner van de open ruimte nauwelijks wil bijdragen aan de instandhouding van de omliggende open ruimte.

In de vestigingslogica van andere stedelijke functies en activiteiten is daarentegen steeds meer een wisselwerking met de omliggende open ruimte merkbaar. Dit geldt in de eerste plaats voor bedrijvigheid – zoals horeca- of recreatieve activiteiten – die een deel van hun inkomsten halen uit de ligging in of aan de rand van een open ruimte. Daarnaast valt het echter op dat ook hoogtechnologische bedrijven met uitstraling, kantoren en kantoorachtigen zich steeds meer op deze locaties vestigen en de open ruimte en het landschap als setting integreren in de architecturale vormgeving van het gebouw.

Als de open ruimte in een verstedelijkende omgeving wordt vormgegeven als publieke ruimte, dan zal er niet alleen aandacht moeten worden besteed aan de voorzijde van de bebouwde rand – dit is de zijde die naar de stedelijke publieke ruimte is gericht – maar evenzeer aan de achterzijde. De voor de hand liggende en vaak aan de voorzijde toegepaste techniek is het juridisch definiëren van allerlei esthetiserende voorschriften omtrent materiaalkeuze, hoogte, kleurgebruik, positie op de kavel, beplantingsassortiment, ... Deze techniek laat evenwel geen ruimte voor de meest wezenlijke culturele functie van het grensvlak tussen de publieke en de private ruimte – de expressie van het individu naar anderen toe van wie hij of zij is. Belangrijke elementen lijken dan ook de ‘vensters’ of ‘zichten’ in de buitenkant waardoor een uitzicht van de private naar de publieke ruimte en omgekeerd mogelijk wordt.

Daarnaast vormen woningen en bedrijven in de open ruimte steeds meer ware microvervoersknooppunten. Woningconcentraties – stadsranden, woonkernen, gehuchten, woonlinten, verkavelingen – en bedrijfslocaties in de verstedelijkende netwerksamen-

leving kunnen met andere woorden, mits enige interpretatievrijheid, worden beschouwd als de equivalenten van stedelijke passageruimten in en op schaal van de open ruimte. Gelet op Van der Woudens (2002) suggestie om agorale publieke ruimte te creëren door passage en parochialisering te combineren, lijken de plekken met potentie zich dan ook te situeren in de overgang tussen de open ruimte met haar overwegend plaatsgebonden functies en activiteiten en de bebouwde rand met een toenemend aantal tijdelijke functies en activiteiten. In die overgangszones worden de 'passanten', die de open ruimte gebruiken vanuit de bebouwde rand, geconfronteerd met de meer 'gewortelde' gebruikers van de open ruimte. Het is in deze zones dat de 'ommetjesmaker' uit de bebouwde rand op een 'indian summer'-avond de loonwerker de oogst van de buurman-landbouwer ziet binnenhalen ... of het is langs de buurtweg door de open ruimte dat het kind op weg naar school in een 'small talk'-conversatie te weten komt dat de doorsnee-landbouwer een zeer hechte relatie heeft met zijn koeien of dat de melk niet van de vogeltjes komt – zoals de prent op de melkverpakking suggereert ... Deze overgangszones worden dan ook best vormgegeven met een zekere herbergzaamheid en rust die uitnodigt tot verpozing, observatie en ontmoeting. Opnieuw komt hier op de eerste plaats de behoefte aan een fijnmazig wandelwegennetwerk voor grote en kleine wandelingen om de hoek kijken. Daarnaast kan de overgangszone zelf als tussenruimte tussen verschillende werelden worden vormgegeven. Deze hoeft daarbij zelfs niet volledig openbaar toegankelijk te zijn, maar kan worden ingevuld met semi-publieke en private functies en activiteiten die het aanknopingspunt kunnen vormen voor een gemoedelijke confrontatie tussen verschillende maatschappelijke groepen. Enkele voorbeelden zijn moestuinen van scholen, de verguisde schapen- en paardenweiden, volkstuintjes, composteersinstallaties, ...

2.3. Perifere attractor in open ruimte

De laatste slag in het inversiedrieslagstelsel bestaat erin dat op een perifere positie in de groene publieke ruimte een bijzonder gebouw wordt ingeplant dat vervolgens de groene publieke ruimte en de bebouwde rand verenigt. Het gebouw heeft de rol van attractor: het moet de bewoners en gebruikers van de bebouwde rand aantrekken naar de groene publieke ruimte en hen aanzetten om vanuit de attractor de groene ruimte verder te verkennen.

Bij het ontwikkelen van een ruimtelijke visie op een publieke rol voor openruimtefragmenten in een (Vlaamse) verstedelijkende omgeving levert ook dit uitgangspunt interessante, vernieuwende perspectieven op.

Vele openruimtefragmenten in de Vlaamse verstedelijkende samenleving bezitten reeds een of andere vorm van bijzondere bebouwing: een sportterrein met bijbehorende kantine, een begraafplaats, een waterzuiveringsinstallatie, ... De potentie om mensen uit de bebouwde rand aan te trekken verschilt echter van element tot element. Een eerste ingreep kan, indien gewenst, erin bestaan om de attractiviteit ervan op te waarderen tot een nieuwe, bijzondere gewaarwording.

Daarnaast kunnen bewust nieuwe attractoren in de periferie van een open ruimte worden toegevoegd om publiek aan te trekken. Afhankelijk van het ambitieniveau voor en de schaal en de positie van het betrokken openruimtefragment kan de perifeer gesitueerde attractor verschillende vormen aannemen.

In nog vrij grote aaneengesloten openruimtefragmenten in de rand van grotere stedelijke gebieden kan een attractor de vorm aannemen van een openluchtmuseum, een golfterrein, een stadsboerderij, een bos, ... De attractor moet op dit niveau als het ware worden opgevat als een zeer herkenbaar en vlot bereikbaar toeristisch-recreatief knooppunt dat enerzijds bezoekers aanzuigt, maar anderzijds ook een groot deel van een te massale recreatieve druk op de omgeving kan afhouden.

In kleinere openruimtefragmenten, in de nabijheid van een woonkern, kunnen bijvoorbeeld kinderboerderijen, picknickplaatsen langs recreatieve routes, knooppunten in fietsroutenetwerken, kunstwerken of speelbossen een rol als attractor vervullen.

Op een zeer laag schaalniveau, op het niveau van een of meerdere landbouwpercelen omgeven door verspreide of lintbebouwing, kan zelfs een naar de open ruimte gerichte zitbank bewoners uitnodigen om 's avonds uit te kijken op de open ruimte voor of na een ommetje.

Besluit

De perceptie van open ruimte als publieke ruimte vertrekt niet zozeer van de fysische en morfologische kenmerken van de betrokken plaats, maar veeleer van de sociaal-culturele kenmerken en potenties van de plek. Bij de vormgeving van de open ruimte is het dan ook van belang dat er een ruimer spectrum aan individuen en maatschappelijke groepen wordt betrokken dan de traditionele overheids-administraties en belangenorganisaties. Het is immers een veel groter aantal individuen en maatschappelijke groepen dat uiteindelijk bepaalt in hoeverre de betrokken open ruimte een betekenis zal krijgen of niet in het dagdagelijks gebruik van die ruimte.

Dit relativeert onmiddellijk het ambitieniveau van het alternatief planningsdiscours over open ruimte als publieke ruimte. Het is misschien wel verleidelijk, maar gewoon 'not done' om dé open ruimte in Vlaanderen – of zelfs alle openruimtefragmenten in de Vlaamse Ruit – in één enkele plannende en ontwerpende beweging als publieke ruimte te benaderen. De sociaal-culturele omslag die nodig is om de inhoudelijke verhaallijn van dit (sub)planningsdiscours te laten evolueren tot een volwaardige, voor gans Vlaanderen geldende en door een voldoende sterke discourscoalitie gedragen verhaallijn, is daarvoor te groot. De inhoudelijke verhaallijn van het planningsdiscours over open ruimte als publieke ruimte kan op Vlaams niveau maar de ambitie hebben om een alternatieve perceptie van open ruimte in een verstedelijkende samenleving te introduceren die vervolgens kan worden opgepikt als idee voor concretere planningsinitiatieven op gebiedsniveau.

Literatuur

- Amdam, J. (2006). Communicative planning in rural areas. Bijdrage op 2nd World Planning Schools Congress "Planning for diversity and multiplicity: a new agenda for the world planning community". Global Planning Education Association Network, Mexico City, 12-16 juli 2006.
- Bogaert, D. (2004). Natuurbeleid in Vlaanderen, natuurontwikkeling en draagvlak als vernieuwingen? Instituut voor Natuurbehoud, Brussel.
- Boudry, L., Cabus, P., Corijn, E., De Rynck, F., Kesteloot, C. en Loeckx, A. (red.) (2003). De eeuw van de stad, over stadsrepublieken en rastersteden. Witboek. Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Project Stedenbeleid, Brussel.
- Brown, J., Philips, R. and Roberts, N. (1981). Land markets and the urban fringe. *Journal of the American Planning Association*, 47 (1), p. 131-145.
- Daniels, T. (1999). When city and countryside collide, managing growth in the metropolitan fringe. Island Press, Washington.
- Gallent, N., Shoard, M., Andersson, J., Oades, R. and Tudor, C. (2004). England's urban fringes: multi-functionality and planning. *Local Environment*, 9(3), p. 217-233.
- Hajer, M. en Reijndorp, A. (2001). Op zoek naar nieuw publiek domein, analyse en strategie. Nai Uitgevers, Rotterdam.
- Healey, P., Khakee, A., Motte, A. and Needham, B. (eds.) (1997). Making strategic spatial plans. Innovation in Europe. UCL Press, London.
- Hemel, Z. en Van Uum, E. (1999). Open ruimte wordt openbare ruimte, p. 81-94. In: Van der Wouden, R. (red.). De stad op straat, de openbare ruimte in perspectief. Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag.

- Hergreen, R. (2002). De 8e transformatie, over planning en regionale identiteit. Blauwe Kamer en Blauwdruk, Wageningen.
- Hoekstra, J., Sijmons, D. en Feddes, F. (2002). Hear, hear, de vele ankers van intensief en meervoudig ruimtegebruik, p. 159-172. In: Feddes, F. (red.). Landkaartmos en andere beschouwingen over landschap. Uitgeverij OIO, Rotterdam.
- Hooghe, M. (1994). De groene vervuiler. Standaard Uitgeverij, Antwerpen.
- Janssen, J. (2002). Nostalgisch landschap: planning tussen musealisering en modernisering. Oase, nummer 60, p. 76-101.
- Krogh, E. and Clemetsen, M. (2004). Cultural landscaping – creating a desired identity? Bijdrage op XI World Congress of Rural Sociology “Globalisation, risks and resistance in rural economies and societies”. International Rural Sociology Association, Trondheim, 25-30 juli 2004.
- Leinfelder, H. (2005). Wordt het Parkbos de Gentse “Groenplaats”? Naar een alternatieve ruimtelijke perceptie van het buitengebied in de Vlaamse verstedelijkende samenleving, p. 41-58. In : Allaert, G. en Leinfelder, H. (2005) (eds.). Parkbos Gent, over visievorming en beleidsnetwerking. Academia Press, Gent.
- Leinfelder, H. (2006). “Planning” of alternative public space through conversion of rural areas in urbanising contexts, case Park Forest Ghent. Bijdrage op 2nd World Planning Schools Congress “Planning for diversity and multiplicity: a new agenda for the world planning community”. Global Planning Education Association Network, Mexico City, 12-16 juli 2006.
- Leinfelder, H. (2007). Dominante en alternatieve planningsdiscourseen ten aanzien van landbouw en open ruimte in een (Vlaamse) verstedelijkende context. Doctoraal proefschrift, Universiteit Gent-Faculteit Ingenieurswetenschappen, Gent.
- Mak, G. (1996). Hoe God verdween uit Jorwerd, een Nederlands dorp in de twintigste eeuw. Olympus.
- Metz, T. (2002). Pret! Leisure en landschap. Nai Uitgevers, Rotterdam.
- Overbeek, G. (2006). Theoretical and methodological framework, p. 27-46. In: Overbeek, G. and Terluin, I. (eds.). Rural areas under urban pressure, case studies of rural-urban relationships across Europe. Rapport 7.06.01. Landbouweconomisch Instituut, Wageningen.
- Tummers, L. en Tummers-Zuurmond, J. (1997). Het land in de stad, de stedenbouw van de grote agglomeratie. Uitgeverij THOTH, Bussum.
- Van der Wouden, R. (1999). De openbare ruimte in ogenschouw: enkele conclusies, p. 159-171. In: Van der Wouden, R. (red.). De stad op straat, de openbare ruimte in perspectief. Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag.
- Van der Wouden, R. (2002). Meervoudig ruimtegebruik als culturele opgave, ontwikkelingen in de openbare ruimte. NovaTerra, 2 (2), p. 35-39.
- Van Montfrans-Hartman, W. (2003). Van weiland naar wijland, p. 13-16. In: Innovatienetwerk Groene Ruimte en Agrocluster en Raad Landelijk Gebied. Op weg naar een volgende generatie gebiedsgericht beleid, het ontwerpen van een experiment. RLG-publicatie 03/7.